карын һәлә ингилабдан әввәлки әсәрләриндә өзүнү бүрузә верирди. Азәрбајчанын мусиги мәдәнијјәтиндә әсл ингилаб јарадан илк муғам операсы «Лејли вә Мәчнун» Шәрг вә Авропа мусиги мәдәнијјәтинин үзви гаршылыглы тә'сир просесинин әсасыны гојду. Бу опера Азәрбајчан опера сәнәтинин јаранмасында вә инкишафында һәлледичи рол ојнады, јени мусиги жанрларынын инкишафына јардым етди. Азәрбајчан мусигисинин јени мәрһәләсини—шифаһи ән'әнәли мусигидән пешәкар мусиги мәдәнијјәтинин мүрәккәб формаларына кечидин әсасыны гојду.

Ү. Һачыбәјовун сонра јаздығы әсәрләрин, «Әсли вә Кәрәм» операсынын, халг оркестри үчүн фантазијанын вә дикәр әсәрләрин дә ролу бөјүкдүр. Бу әсәрләр Ү. Һачыбәјовун јарадычылыг тәкамүлүнүн милли вә бејнәлмиләл ән'әнәләрин говушмасы јолундакы јени пилләләри иди.

Милли вә бејнәлмиләл чәһәтләрин әсл синтезинә бәстәкар өз јарадычылығынын зирвәсиндә—Азәрбајчан опера мусигисини дүнја мусиги сәнәти наилијјәтләри сәвијјәсинә галдыран «Короғлу» операсында чатды. Фолклора иснад верилмәсиндән, һазыр муғам—импровизасија формаларындан имтина едән Ү. Һачыбәјов классик опера нын бәдии васитәләринин Азәрбајчан халгынын мусиги-поетик фолклору илә синтезини һәјата кечирди. «Короғлу» нәинки бәстәкарын ән бөјүк әсәридир, һәм дә Азәрбајчан мусиги сәнәтинин мусигидә мүтәрәгги тенденсијалары әкс етдирән, үмумијјәтлә, мусиги сәнәтимизин бүнөврәсини гојан әсәридир вә бәстәкарын јарадычылығынын ән мүкәммәл нүмунәсидир.

Ү. Һачыбәјов фолклор милли ән'әнәләри јарадычылыгла үмумиләшдириб үмуммилли әһәмијјәтли әсәрләр јаратмагла дүнја мусиги классикасынын наилијјәтләрини зәнкинләшдирди. Гара Гарајев «Короғлу» операсы һаггында јазыр ды ки, «Өзүндә бөјүк јарадычы шәхсијјәтин изини дашыјан бөјүк бир әсәр јаранды ки, һәмин әсәр хејли дәрәчәдә милли, көкүнә көрә милли иди. Бу әсәр о заманлар әсл вә чәсарәтли јениликчилик демәк иди. Јери кәлмишкән, елә инди дә бу принсип—милли хүсусијјәтләри дахилдән ашкар етмәк, сәтһ үзрә сүрүшүб кечмәмәк өз апарычы әһәмијјәтини сахламыр».

«Короғлу» операсы Азәрбајчан милли операсынын гаршысында дуран ән актуал вәзифәләрдән биринин—Авропа опера формаларынын јарадычылыгла мәнимсәнилмәси вә онун Азәрбајчан сәһнәсинә тәтбигинин тәһлилинә јардым етди. «Короғлу» операсынын јарадылмасы сонракы нәсилләрдән олан бәстәкарларын јени јарадычылыг наилијјәтләри үчүн перспективләр ачды, Азәрбајчан мусигисинин әсасы халг сәнәтиндә гојулмуш ән'әнәләрилә дүнја мусиги мәдәнијјәтинин тәчрүбәсинин үзви сурәтдә мәнимсәнилмәси вә фәал тәтбигинин говушмасына әсасланан инкишаф јолуну мүәјјәнләшдирди.

Ү. Һачыбәјов Азәрбајчан халгынын мә'нәви һәјатында мүстәсна јер тутду. Онун јарадычылығынын јүксәк бәдии әһәмијјәти Азәрбајчан мусигисинин бүтүн сонракы инкишафы үчүн һәјати әһәмијјәт дашыјырды вә Азәрбајчан совет бәстәкарлары үчүн бәдии ән'әнәләр мәнбәји олду. Азәрбајчан бәстәкарлыг мәктәби дүнја мусигиси сәһнәсинә бир сыра исте'дадлы, парлаг јарадычылыг фәрдијјәтинә малик, милли ән'әнәләрә әсасланан вә мүасир бәстәкарлыг јарадычылығынын габагчыл методларына јијәләнмиш бәстәкарлар верди. Азәрбајчан бәстәкарлары өзләринин реалист јарадычылыгларында Ү. Һачыбәјов ән'әнәләрини давам етдирәрәк идеја мәзмунуна көрә габагчыл, сәсләнмәсинә көрә мүасир, милли вә дүнја бәдии мәдәнијјәтинин ән јахшы ән'әнәләринә мөһкәм әсасланан инчәсәнәт јарадылмасы үчүн доғру јоллар тапдылар.

А. СӘҺҺӘТИН УШАГ ШЕ'РЛӘРИ ҺАГГЫНДА

Валидә БАЛАЈЕВА,
Сима ҺӘТӘМОВА
С. М. Киров адына Азәрбајчан ДБТИ-нин мүәллимләри

Азәрбајчан ушаг әдәбијјатынын ән көркәмли нүмајәндәләриндән бири А. Сәһһәт олмушдур. О, өзүнүн орижинал әсәрләри илә Азәрбајчан ушаг әдәбијјаты хәзинәсини зәнкинләшдирмишдир.

А. Сәһһәт (1874—1918) ушаглығыны Шамахыда кечирмиш, илк тәһсилини дә Шамахыда алмышдыр. 1906-чы илдә Шамахыда тәшкил олунмуш реални мәктәбдә дәрс дејән А. Сәһһәт шакирдләрдә ана дилинә дәрин мараг вә һәвәс ојатмаға чалышмышдыр.

Азәрбајчанын башга демократ-маарифчи јазычылары кими А. Сәһһәт дә ана дилини дәрин мәһәббәтлә севмишдир. О, ана дилинин көзәллијини кичик ушаглара ашыламаға чох бөјүк сә'ј көстәрирди. А. Сәһһәт дәрк едирди ки, ушаға ана дилини севдирмәклә вәтәнә вә халга мәһәббәт һиссини дә тәлгин едә биләр. Сәһһәт елмин әһәмијјәтини баша дүшмәјән, дилини, вәтәнинин гәдрини билмәјән ушаглара бу дили тәдрис етмәјә чалышмыш вә бу јолда «һәјатыны чүрүтмүш», төһмәтләрә мә'руз галмышдыр. Бу барәдә 1914-чү илдә Фирудин бәј Көчәрлијә јаздығы мәктубда охујуруг:

> «Түрклүк, исламлыг илдиасы илә,
> Өз дилини билмәк истәјән јохдур.
> Әчнәби руһунун һавасы илә,
> Вәтәнин, милләтин севән јохдур.
> Аталар вермәјир һеч әһәмијјәт,
> Сөнмүш онларда һисс-миллијјәт...»

Көрүндүјү кими, А. Сәһһәт чох чәтин шәраитдә вәтән өвладларына көзәл, ширин дил олан ана дилини өјрәтмәјә чалышмышдыр.

А. Сәһһәт бир маарифпәрвәр кими Шамахыда кәнчләрин тә'лим-тәрбијәсилә чидди мәшғул олмуш, онларын маарифләнмәсинә бөјүк чәһд көстәрмишдир.

XX әсрин башланғычында Азәрбајчанда маариф саһәсиндә әмәлә кәлән чанланма вә мәктәбә бөјүк еһтијачла әлагәдар олараг бир сыра габагчыл јазычылар өз әсәрләриндә маариф, әхлаг, тәрбијә мәсәләләринә дә кениш јер верирдиләр.

А. Сәһһәт бөјүк шаир Ә. Сабирлә Шамахыда «Рус-татар» мәктәби ачмаг истәјир вә бу мәгсәдлә 1908-чи илдә Бакыја кәлир. Лакин буна мүвәффәг ола билмир.

Дөврүн маарифпәрвәр јазычыларындан олан А. Сәһһәт јалныз мәктәбдә дејил, мүәјјән мә'нада әдәби јарадычылығында да бир мүәллим олмушдур. Онун ушаглар вә кәнчләр үчүн јаздығы бәдии әсәрләринин бөјүк тә'лим-тәрбијәви әһәмијјәти вардыр.

Мүәллим А. Сәһһәти ејни заманда Азәрбајчан мәктәбләри үчүн бөјүк еһтијач дујулан јени дәрсликләр јарадылмасы мәсәләләри дә дүшүндүрүрдү. О, 1909-чу илдә М. Маһмудбәјовла бирликдә «Јени мәктәб», «Үчүнчү ил» адлы дәрсликләр јазыр. Башга китаблардан фәргли олараг бурада чоғрафија, тәбиәт, анатомија елмләри һаггында мәктәбә, аиләјә, елмә вә саир әхлаги-тәрбијәви мәсәләләрә даир ајры-ајры мараглы фәсилләрлә бәрабәр, һәм дә Азәрбајчан вә рус классикләринин әсәрләриндән нүмунәләр верилмишдир. Дәрслијә

мәзмун, дил чәһәтдән ушагларын
зөвгүнә, сәвијјәсинә ујғун парчалар,
көзәл тәрчүмәләр дахил едилмиш-
дир. Ше'рләри Сәһһәт, мәнсур пар-
чалары исә Маһмудбәјов јазмыш вә
тәрчүмә етмишдир. Бөјүк Октјабр
сосиалист ингилабына гәдәр ибти-
дан мәктәбләрдә «Јени мәктәб» ән
чох мүвәффәгијјәт газанан дәрслик-
ләрдән иди.

А. Сәһһәт ушаглар үчүн јазыл-
мыш китабларда педагожи тәләб-
карлығын лазым олдуғуну билир-
ди. О, педагожи тәләбкарлығы там-
лыгда, јығчамлыгда, мәгсәд ајдын-
лығында көрүрдү. Буна көрә дә ша-
ир үзәринә дүшән педагожи вәзи-
фәнин мәс'улијјәтини һисс етмиш,
һәјаты чанлы образларла, бәдии
сөзләрлә тәсвир етмәјә чалышмыш-
дыр.

В. Г. Белински ушаг әдәбијјаты-
ны јаш хүсусијјәтләринә көрә мүәј-
јән һиссәләрә ајырмыш, ушағын ја-
шыны нәзәрә алараг, онун сәвијјә-
синә мүнасиб әсәрләр охумағы зә-
рури һесаб едирди: «...ушаглара
гаршы мәһәббәт, ушаг јашынын тә-
ләб, хүсусијјәт вә тәфәррүатыны дә-
риндән билмәк дә ән мүһүм шәрт-
ләрдәндир» (В. Г. Белински. «Се-
чилмиш мәгаләләри», «Бакы ушаг
кәнчнәшр», 1940, сәһ. 129—130).

А. Сәһһәтин мәктәб јашлы ушаг-
лар вә кәнчләр үчүн јаздығы әсәр-
ләрин чохунда ичтимаи мәзмун гүв-
вәтлидир. Кичик ушаглар үчүн јаз-
дығы ше'рләрдән фәргли олараг,
бурада һәјат материалы даһа чох,
мөвзу даһа кениш, идеја мәзмуну
даһа мүрәккәб вә әһатәлидир.

Вәтән мәһәббәти, маарифә, елмә
чағырыш бу әсәрләрин әсас мөвзу-
судур. Шаир һәр нәдән јазырса јаз-
сын, гаршысында нә кими тәрбијәви
мәгсәд гојурса гојсун, мәсәлән,
«Мәктәб шакирди», «Бир мәктәбдә
имтаһан», «Күчә ушағы вә с. әсәр-
ләриндә ону вәтән мәһәббәтилә, елм
вә маарифлә әлагәләндирир.

А. Сәһһәт «Вәтән» ше'риндә вәтә-
нә, халга олан мәһәббәтдән бәһс
едир, вәтән јолунда, халг јолунда
чанындан белә кечмәјә һазыр олду-
ғуну билдирир. Шүбһәсиз, belə
әсәрләрин шакирдләрә өјрәдилмә-
си, онларда вәтәнә мәһәббәт һисси-
ни даһа да аловландырыр. Вәтән јо-
лунда лазым кәләрсә чанларындан
кечмәјә һазыр олмаға чағырыр.

Мүәллим-шаир кәнчлијә, вәтәнә
мәһәббәт һисси тәрбијә етмәк мәг-
сәдилә онлары ана јурдун тәбии зән-
кинликләри илә таныш едир.

«Ики ушаг» ше'риндә мүәллиф
чалышган, ағыллы бир тәләбәни
тәнбәл јолдашы илә гаршылашды-
рыр. Тәнбәл ушаг өз јолдашыны
дәрси бурахыб ојнамаға чағырыр.
Көрүлән иши сабаһа гојмағы тән-
бәллик һесаб едән ағыллы ушаг исә
јолдашына һәр иши вахтында көр-
мәји мәсләһәт көрүр.

А. Сәһһәтин мәктәбәгәдәр вә ки-
чик јашлы мәктәбли ушаглар үчүн
јаздығы әсәрләринин дә тәрбијәви
әһәмијјәти бөјүкдүр. Мүәллиф белә
ше'рләрдә дә балачаларын мүхтә-
лиф һәјат, тәбиәт һадисәләрилә тә-
сәввүрләрини кенишләндирмәјә ча-
лышыр, ушагларда анләјә, анаја,
зәһмәтә мәһәббәт һисси ашылајыр.
«Күлләрин бәһси» аллегоријасын-
да ушаглар ајры-ајры күлләрин хү-
сусијјәтләрилә, «Көч» ше'риндә
кәнд һәјаты илә, «Илк баһар»,
«Јај» ше'рләриндә көзәл тәбиәт
мәнзәрәләри илә таныш олурлар.
Бу ше'рләр бу күн дә өз тәрбијәви
әһәмијјәтини сахлајыр.

А. Сәһһәтин ше'рләрини ушаглар
үчүн мараглы едән чәһәтләрдән би-
ри онларын мәзмунундакы конкрет-
ликдир. Риторикадан тамамилә
узаг олан белә ше'рләр ушаға мү-
әјјән һәјат һадисәси һаггында ајдын
мә'лумат верир.

Мәсәлән, һәчмчә чох балача олан
«Јаз» ше'риндә ушаг јаз фәслинә
аид хүсусијјәтләрлә таныш олур.
О өјрәнир ки, јаз фәслиндә күндүз
илә кечә арасында фәрг азалыр, һа-
ванын истиси артыр, дағларын га-
ры әријир, гушлар кери дөнмәјә
башлајыр.

А. Сәһһәт кичик јашлы ушаглар
үчүн хүсуси әһәмијјәти олан әјани-
лијә бөјүк диггәт јетирир, фикри

ләвһә вә мәнзәрәләрлә чанланды-
рыр.

Чылпаг нәсиһәт вә дидактизмә јол
вермәмәк үчүн о, ше'рләринин чо-
хуну һәјати һадисәләрдән ибарәт
сүжетләр әсасында јазмышдыр.
«Оғру вә анасы» ше'риндә оғурлу-
ғун ачы нәтичәләрини, ушағын тәр-
бијәсиндә ананын мүһүм рол ојна-
дығыны охучусуна көстәрән шаир,
садәчә нәсиһәт јолу илә кетмир,
идејаны мараглы сүжет дахилиндә
верир. Илк дәфә јолдашынын кита-
быны оғурлајан ушаг анасы тәрә-
финдән тәнбеһ едилмәдијинә көрә
сонралар оғурлуға адәт едиб пешә-
кар бир гулдура чеврилир. Мәһкә-
мәдә өлүм фәрманы охундуғу заман
о, һакимдән сөз алыб, әслиндә ана-
сынын оғру олдуғуну билдирир.

Мараглы сүжет әсасында гурулан
«Ата вә оғул», «Ит вә көлкәси»,
«Ики дана», «Ајы вә арылар», «Ики
ушаг» вә с. ше'рләр ушагларда мү-
әјјән рә'ј доғурур. Бу исә ушагла-
рын мүстәгил дүшүнмәләринә, фик-
ри инкишафына көмәк едир.

А. Сәһһәтин ушаг ше'рләринин
ән әламәтдар чәһәтләриндән бири
узун-узады тәсвирләрә јол вермәмә-
сидир. Онун әсәрләри јығчамдыр.
Хүсусилә, бағча јашлы ушаглар
үчүн јазылмыш әсәрләрдә бу прин-
сип даһа чох нәзәрә алынмышдыр.
Белә ше'рләриндә о даһа чох кон-
кретлијә чан атмышдыр. Мәсәлән,
«Ики дана» ше'риндә гыса тәзадлы,
тә'сирли тәсвирләр вермишдир.

Белински јазмышдыр ки, ушагла-
ра «рәнкләр вә һәрфләр» лазым-
дыр. Бәдии ифадә васитәләриндән
мәһарәтлә истифадә едилмәклә уша-
ғы әһатә едән аләмин сәс вә рәнк-
ләри өјрәнилмәлидир.

Кичик ушаглар үчүн бәдии әсәр
јазмаг чәтиндир. Бу, јазычыдан тәк-
чә исте'дадлы олмаг дејил, һәм дә
балачаларын психолокијасына дә-
риндән бәләд олмаг, дүнјанын бү-
түн «һикмәтләри» илә марагланма-
ғы тәләб едир.

Шаир бөјүк јашлы мәктәблиләр-
лә даһа чидди данышыр, һәјатын
мүхтәлиф чәһәтләрини көстәрмәјә
чалышыр, онлары һәјатда даһа уза-
ғы, даһа дәрин көрмәјә мәчбур
едир.

А. Сәһһәт ушаглар үчүн нә јазыр-
са јазсын, онларын тә'сирли олма-
сына чалышыр. Бүтүн ше'рләриндә
композисија, сүжет, һәтта аһәнкин
белә там олмасына чәһд едир. О
дәрин фикир вә һиссләри ачыр, әмә-
јә, әмәкчи инсанлара дүзкүн мүна-
сибәт бәсләмәји, тәрбијәли олмағы
көстәрир. Шаир чалышыр ки, харн-
чи аләм ушаға зәнкин вә кениш кө-
рүнсүн. Чүнки бүтүн бунлар ушаг
тәфәккүрүнүн инкишафына көмәк
едир.

Гејд етдик ки, А. Сәһһәт ше'рлә-
ринин әсас сәчијјәви чәһәтләри ај-
дынлыг, дәгиглик, анлашыглыг вә
садәликдир. Шаир ушаглар үчүн
јаздығы ше'рләриндә тәмтәраглы
тәркибләрдән, мүгајисәләрдән га-
чыр. Бу о демәк дејилдир ки, онун
поетик дилиндә белә мүгајисә вә
метофоралар јохдур. Әлбәттә, вар.
Анчаг ушаг тәфәккүрүнә јахындыр.

А. Сәһһәт ушаг дилинин лүғәт
тәркибини зәнкинләшдирмәјә дә ча-
лышмышдыр. Буна көрә о, јери
кәлдикчә, ше'рләриндә ушаглар
үчүн јени сөзләр, сөз бирләшмәлә-
ри вә ифадәләр ишләтмишдир.

Ушаглар тәсвир етмәкдән чох
нәгл етмәји севирләр. Онлары даһа
чох һәрәкәт, динамика маракланд-
ырыр. А. Сәһһәт ушагларын бу тә-
бии хүсусијјәтләрини билдијиндән
ше'рләринин ојнаг олмасына ча-
лышмышдыр.

А. Сәһһәтин ше'рләриндә сөзләр
чох бөјүк мә'на јүкү дашыјыр. Белә
ки, онлары башга сөзлә әвәз етмәк,
јахуд ишләтмәк чәтиндир. О, сөзү
һәмишә өлчүб-бичмишдир. Мәһз бу-
на көрә дә А. Сәһһәтин ушаг ше'р-
ләрини охујаркән доғма дилин руһу
һисс олунур.

Гејд едәк ки, А. Сәһһәт ше'рлә-
риндә тәбиәт хүсуси усталыгла тәс-
вир олунмушдур. Тәбиәт вурғуну
олан шаир тәбиәти әбәди, даими
көстәрир, тәбиәти бүтүн фәсилләр-
дә көзәл көрүр. Буна көрә дә онун

әсәрләриндә биз јазда, јајда тәби-
әтин шылтаглығыны, пајызда, гыш-
да јатмаға һазырлашан тәбиәтин
мүркүләдијини көрүрүк. Белә ше'р-
ләрдә мәгсәд кичик охучуја тәбиә-
тин сирләрини өјрәтмәк, она мәһәб-
бәт һисси ојатмагдыр. Тәбиәт вур-
ғуну олан шаир өзүнүн тәбиәти тә-
рәннүм едән ше'рләрилә кифајәт-
ләнмәмиш, башга халгларын шаир-
ләринин тәбиәтә һәср етдикләри
ше'рләрини дә Азәрбајчан дилинә
тәрчүмә едәрәк, ушаглара чатдыр-
мағa чалышмышдыр.

А. Сәһһәтин әсәрләриндә бу күн
дә өз әһәмијјәтини итирмәјән дәјәр-
ли фикирләр чохдур.

Шакирдләри А. Сәһһәтин ушаг-
лар үчүн јаздығы әсәрләринин
охунмасынын тәшкили бөјүк тәрби-
јәви әһәмијјәт кәсб едә биләр.

●

ДИЛИМИЗИН ЛҮҒӘТ ЗӘНКИНЛИЈИНИН ӨЈРӘДИЛМӘСИНӘ ДАИР

Ләтиф КӘРИМОВ

**филолокија елмләри намизәди, Азәрбајчан ССР ЕА Дилчилик
Институтунун елми ишчиси**

Мүасир дөврдә елмләрин диференси-
асија (парчаланма) вә интегра-
сијасы (говушмасы) илә әлагәдар
олараг јени тәдгигат саһәләринин
формалашмасы, бу вахта гәдәр бә-
шәријјәтә бәлли олмајан ихтира вә
кәшфләрин едилмәси, һәмчинин тә-
биәт вә техника елмләринин гаршы-
лыглы әлагәсинин күчләнмәси јени
мәфһумларын вә бу мәфһумлара мү-
вафиг термин-сөзләрин јаранмасы-
на сәбәб олур. Мадди вә мә'нәви һә-
јатымызын бүтүн саһәләриндә баш
верән чидди сосиал дәјишикликлә-
рин—елмин, техниканын, мәдәниј-
јәт вә игтисадијјатымызын сүр'әт-
ли инкишафы бирбаша вә ја дола-
јысилә дилдә өз әксини тапыр. Ди-
лимизин инкишаф просесини излә-
дикчә мүәјјән олунур ки, ән чох дә-
јишиклик дилин лүғәт тәркибиндә
баш верир.

Бүтүн зәнкин дилләрдә олдуғу
кими, Азәрбајчан дилинин дә лүғәт
тәркиби даим һәрәкәтдә, инкишаф-
дадыр. Бу исә өз нөвбәсиндә Азәр-
бајчан дилинин тә'сир вә еһтива да-
ирәсинин даһа да кенишләнмәсинә,
онун ичтимаи функсијасынын, ин-
формасијададашыма гүдрәтинин арт-
масына имкан јарадыр.

Шакирдләрә баша салмаг лазым-
дыр ки, јени сөзләрин—неолокизм-
ләрин јаранмасы, мүасир дөврдә
елми-техники тәрәггинин кениш
вүс'әт алмасы, һәјатымызда баш
верән сосиал дәјишикликләрлә бағ-
лыдыр.

Мүасир дөврдә бир нечә сәнәт,
пешә вә ихтисаслар интенсив шә-
килдә тәкмилләшир. Мүхтәлиф пе-
шә саһибләринин бирликдә көрдүк-
ләри иши индк бир шәхс дә ичра
едә билир. Әкәр әввәлләр памбыг-
чылыг рајонларында бир трактора
һәм тракторчу, һәм дә механик тәһ-
ким олунурдуса, инди бу ишдә бир
шәхс, јә'ни сүрүчү-механик чалы-
шыр. О һәм тракторчу, һәм дә ме-
ханик вәзифәләрини јеринә јетирир.
Әгли әмәклә физики әмәјин һәм-
аһәнклијинин ифадә едән бу мүтә-
рәгги үсул, һәм кәнд тәсәррүфатын-
да чалышан ишчи гүввәсинә гәна-
әт едир, һәм дә ишин сүр'әтини ар-
тырыр. Зәрури олараг бир сыра са-
һаләрдә јени термин-сөзүн, мәсәлән,
сүрүчү-механик сөзүнүн јаранмасы
тракторчу сөзүнүн ишләнмә даирә-
сини мәһдудлашдырды. Бу гәбилдән
олан **гајнагчы-дәмирчи, сүрүчү-са-
тычы, сүрүчү-нәзарәтчи, јығым-нәг-
лијјат, тарла-мағаза** вә с. кими сөз-
ләри дә мисал көстәрмәк олар. Елә-
чә дә бир сыра идарә вә тәшкилат-
ларда **сүпүркәчи** сөзү «техники иш-
чи» ифадәсилә әвәз олунур ки, бу
һәмин сөзүн тәдричән дилимизин
пассив лүғәт фондуна кечмәсинә шә-
раит јарадыр. Бу, дилдәки евфе-
мизмлә бағлыдыр.

Алимләрин һесабламаларына кө-
рә мүасир дөврдә елми-техники на-
илијјәтләрин мүхтәлиф елм саһәлә-
ринә, хүсусилә ичтимаи елмләрә
тәтбиги нәинки онларын инкишафы-
ны сүр'әтләндирмиш, ејни заманда
бир чох елмләрин бә'зи мәсәләләри-
ни дә евфемистик дәјишиклијә уғ-
ратмышдыр.

А. И. Полтораски бу проблемә
һәср олунмуш тәдгигатында јазыр
ки, бу јахынларадәк дилимиздә
олан «золотуха», «груднаја жаба»
«разрыв сердса» ән горхулу хәстә-
ликләрдән сајылырды. Онлары «ди-
атез», «стенокардија». «инфаркт»
сөзләри дилимиздән чыхарды. Әда-
ләт наминә демәк лазымдыр ки,
«разрыв сердса—инфаркт» сөзлә-
риндә сон сөз тиббин үстүнлүјүнә
дәлаләт едир. Демәли, ајры-ајры
елм саһәләринин инкишафы дилин
инкишафына тә'сир көстәрән амил-
ләрдән бири кими өзүнү көстәрир.
Садаладығымыз фактлардан кө-
рүндүјү кими, јени сөзләр сосиал тә-
рәгги илә, зәрури еһтијачла әлагә-
дар јаранмышдыр ки, буну да ша-
кирдләрин нәзәринә хүсуси чатдыр-
маг лазым кәлир ки, онлар чәмиј-
јәтимизин инкишафыны дил факт-
лары фонунда әјани шәкилдә көр-
сүнләр.

Сон бир-ики онилликдә чәмијјә-
тимиздәки сосиал мүнасибәтләрлә
бағлы бир сыра јени сөзләр јаран-
мышдыр ки, бунларын бир гисми
мөвчуд алынма сөзләри әвәз едир.
Мәсәлән: әср—**јүзиллик**, е'лан—
билдириш, мөвзунијјәт—**динчәлиш**;
тәдгигат—**арашдырма**, тормоз—**әј-
ләч**, путјовка—**јоллајыш** вә с. Бу
сөзләрдән бә'зиләри дилдә паралел
ишләнир, бә'зиләри исә өз јерини
јени сөзләрә вермишдир. Фикри-
мизчә, јени сөзләрин дилдә мөһкәм-
ләндирилмәси бахымындан, мүәл-
лимләр белә сөзләрин лүзумуну хү-
суси гејд етмәли, јени сөзләри мүәј-
јән чалышма вә тапшырыгларла
мәнимсәтмәлидирләр. Дикәр тәрәф-
дән шакирдләрә баша салмаг ла-
зымдыр ки, лүғәт тәркибинин инки-
шафында үмумхалг дили вә диа-
лектләрин дә ролу бөјүкдүр. Онлар-
дан әдәби дилимизә хејли сөз кеч-
мишдир. Һал-һазырда әдәби дили-
миздә ишләдилән **илғым, кәсмик,
хама, чөлчү, аранчы** вә с. кими сөз-
ләр бу гәбилдәндир.

Мә'лумдур ки, һәр бир јени мәф-
һум јени сөзлә адланса, онда лүғәт
тәркибинин һәдсиз кенишләнмәси-
нә сәбәб олар. Сөз јарадычылығы-
нын лексик-семантик үсулу лүғәт
тәркибинин һәддән артыг кенишлән-
мәсини тәнзим едир.

Мүхтәлиф амилләрин тә'сири ал-
тында бир сыра сөзләр семантик дә-
јишиклијә мә'руз галыр. Бу дәји-
шиклик өзүнү ики шәкилдә тәзаһүр
етдирир: 1) сөзүн мә'насынын ке-
нишләнмәси шәклиндә, 2) сөзүн мә'-
насынын даралмасы шәклиндә.

1. Бүтүн мөвчуд варлыглар кими,
сөз вә онун мә'насы да даима дәји-
шир, инкишаф едир. Лакин бу про-
сес һәмишә мүәјјән шәраит вә дөвр-
лә әлагәдар олур. Мүасир дөврдә
сөзләрин мә'наларынын мүәјјән дә-
јишиклијә уғрамасынын әсас сәбәб-
ләриндән бири елми-техники тәрәг-
ги дөврүнүн мүәјјән сосиал дәји-
шикликләри илә бағлыдыр. Ашағы-
дакы нүмунәләрә нәзәр салаг:

1) **Сүлалә**—Пәһләвиләр сүлаләси
(көһнә мә'нада); фәһлә сүлаләси,
әкинчи сүлаләси, әмәк сүлаләси
вә с.

2) **Фатеһ**—Тејмурләнк фатеһдир
(көһнә мә'нада); каинатын фатеһи,
сәнәт фатеһи, Хәзәрин фатеһи вә с.

Көрүндүјү кими, бу сөзләр өз ил-
кин мә'насыны дәјишиб инди тама-
милә јени мә'на вә мәзмунда ишлә-
нир. Бир груп сөзләр исә өз әввәл-